

BEZDOMNOŚĆ JAKO ISTOTNY CZYNNIK WYKLUCZENIA SPOŁECZNEGO

Homelessness as an important agent of social exclusion

Joanna Rosińczuk-Tonderys, Justyna Bazan, Marta Sarnowska, Małgorzata Kaciuban, Katarzyna Dudziak, Ireneusz Calkosiński

Zakład Chorób Układu Nerwowego, Wydział Nauk o Zdrowiu, Uniwersytet Medyczny we Wrocławiu

adres do korespondencji: justyna.bazan@umed.wroc.pl

STRESZCZENIE

Problem bezdomności przez wiele lat był pomijany i marginalizowany. Bezdomność w Polsce dotyka nawet 300 000 osób. Do przyczyn bezdomności można zaliczyć: bezrobocie, narastającą falę eksmisji, niedostosowanie rynku mieszkaniowego do potrzeb ludzi o niskim statusie ekonomicznym. Ponadto przyczyn bezdomności można dopatrywać się w zmianach społeczno-ekonomicznych w Polsce na przełomie lat 80. i 90. ubiegłego stulecia, likwidacji Państwowych Gospodarstw Rolnych, hoteli robotniczych i zakładów przemysłowych, która pozbawiła pracy i miejsca zamieszkania tysiące ludzi, głównie mieszkańców wsi. W równie trudnej sytuacji znajdują się wychowankowie domów dziecka, więźniowie przebywający w zakładach penitencjarnych, uchodźcy czy repatrianci. Do przyczyn bezdomności można zaliczyć niestabilne więzi rodzinne, mające wpływ na funkcjonowanie w społeczeństwie; brak umiejętności pozyskiwania pracy, trudności w pozyskiwaniu środków na życie; nadużywanie alkoholu i innych środków psychoaktywnych. Wykluczenie społeczne osób bezdomnych spowodowane jest postrzeganiem ich jako odrębnej grupy społecznej ze względu na utarte stereotypy oraz dzielące je różnice. Wynika to z braku zdolności poznawczych, dzięki którym moglibyśmy reagować w różny sposób na pojedynczą osobę. Celem tej pracy jest przybliżenie społeczeństwu problemu bezdomności oraz uświadomienie skali występowania tego zjawiska

SŁOWA KLUCZOWE: bezdomność, osoba bezdomna, przyczyny bezdomności, OUN, pierwszy układ sygnalizacyjny.

SUMMARY

The problem of homelessness for many years has been ignored and marginalized. Homelessness in Poland applies even 300 000 people. Among the causes for homelessness may include unemployment, a growing wave of evictions, not adjusting of the housing market to the needs of people with low economic status. In addition, the causes of homelessness can be sought in the socio-economic changes in Poland at the turn of 80's and 90's, the liquidation of State Agricultural Farm, workers hotel and industrial plants, which deprived of work and place of residence thousands of people, mostly residents of the village. In a difficult situation are also juveniles from orphanages, prisoners residing in penal institutions, refugees and returnees. To the causes of homelessness may include unstable family relationships, which affect the functioning in the society, lack of ability to get a job, difficulties in raising funds for life, abuse of alcohol and other psychoactive substances. Social exclusion of homeless people is caused by perception their as a distinct social group because of the stereotypes and their differences. This results from the absence of cognitive skills, through which we can react differently to the individual person. The aim of this work is to present public awareness of the problem of homelessness and the scale of these phenomenon.

Key words: homelessness, homeless person, reasons of homelessness, CNS, first signaling system.

PRZYZCZYNY BEZDOMNOŚCI

Bezdomność jest problemem wielopaństwowym, niechcianym, wstydlivym, aczkolwiek występującym na całym świecie, we wszystkich państwach niezależnie od pozycji ekonomicznej, ustroju politycznego oraz poziomu opieki zdrowotnej. W latach 80. ubiegłego stulecia (okres ostrej cenzury) problem bezdomności w Polsce „nie istniał”. Ideologia socjalizmu nie pozwalała na jawność tego problemu, gdyż zgodnie z założeniami socjalizmu zaspokajały wszystkie potrzeby, wszystkich obywateli Polski Ludowej [1]. Problem przez wiele lat był pomijany i marginalizowany. Na przełomie lat 80. i 90. doszło do zmian społeczno-ekonomicznych w Polsce oraz urynkwienia gospodarki, co pociągało za sobą upadek dotychczasowej ekonomii, likwidację szeregu przedsiębiorstw, jednocześnie powodując liczne zwolnienia z pracy. Ponadto doszło do zmian prawa lokalowego, z którym wiązała się możliwość eksmisji. Skutkiem powyższych zmian, czyli utraty stałej pracy, następnych zagrożeń eksmisjami z wynajmowanych lokali i niemożności poradzenia sobie z nową sytuacją ekonomiczną, powstała grupa bezdomnych. Dopiero interwencje oddolne zmobilizowały do zarejestrowania pierwszej organizacji pozarządowej – Towarzystwa Pomocy im. Adama Chmielowskiego (dzisiejsze Towarzystwo Pomocy im. św. Brata Alberta). Obecnie bezdomnym Polakom pomaga około 100 organizacji w większości pozarządowych, m.in.: Polski Czerwony Krzyż, Caritas Polska, Towarzystwo Pomocy im. św. Brata Alberta, Monar, Polski Komitet Pomocy Społecznej, Ludzie Ludziom, Pomocna Dłoń.

Ukrywanie problemu bezdomności przez państwo polskie spowodowało w społeczeństwie utarcie się pewnych stereotypów. Zgodnie z prawem procesów grupowych, nastąpiła kategoryzacja, co wpłynęło na postrzeganie bezdomnych jako odrębnej grupy społecznej (nie naszej) i uwidatniło wszelkie różnice między tymi grupami. W rezultacie sprowadziło się to do asymilacji i postrzegania człowieka „nie naszej grupy”, jako bardziej odmiennego niż jest w rzeczywistości. Wynika to z braku zdolności poznawczych, dzięki którym moglibyśmy reagować w różny sposób na pojedynczą osobę. Przy tych założeniach, spotykając obcą osobę, postrzegamy ją stereotypowo przypisując jej cechy, które uważamy za wspólne dla wszystkich członków tej grupy. Kategoryzacja prowadzi do dyskryminacji nie naszej grupy [2].

Zdefiniowanie przyczyn bezdomności jest problematyczne. Opinia społeczeństwa na temat przyczyn bezdomności jest jednoznaczna – bezdomnym się staje, bo dokonuje się takiego wyboru. Jest to podejście laickie, ugruntowane stereotypami i brakiem wiedzy na temat skali tego zjawiska. Według M. Porowskiego trudno jest dociec, co jest przyczyną, a co skutkiem bezdomności [3]. Bezdomnym nie zostaje się z dnia na dzień, jest to proces długofalowy, na którego wpływ ma podatność jednostki na działanie czynników zewnętrznych oraz wewnętrznych. A. Przemyński uważa, że należałoby analizować przyczyny zjawiska bezdomności na poziomie mikro- i makrospołecznym [4]. Do uwarunkowań makrospołecznych możemy zaliczyć: rynek pracy (a w tym bezrobocie), narastającą falę eksmisji i wymel-

dowań, niedostosowanie rynku mieszkaniowego do potrzeb ludzi o niskim statusie ekonomicznym. W żadnej z publikacji mówiących o przyczynach makro- i mikrospołecznych nie odnaleziono przyczyn bezdomności spowodowanej poprzednim systemem rządzenia, który ubezwłasnowolniał, ograniczał samodzielne myślenie, kreatywność i indywidualizm. Analizując liczbę osób bezdomnych w różnym wieku, można spostrzec ogromną dysproporcję między grupą wiekową 41–60 lat (8052 osoby) a pozostałymi grupami wiekowymi: 19–40 lat (3308 osób), 61–74 lata (2576 osób) oraz osoby powyżej 75. roku życia (431) [5]. Grupa wiekowa 41–60 lat narodziła się i wychowała w systemie socjalistycznym. W wieku 20–40 lat zderzyła się z wolnością i samodzielnością, do której nie była w żaden sposób przystosowana. Do lat 90. ubiegłego wieku to państwo decydowało o dostępności do pewnych dóbr, takich jak: wakacje, samochód, zamieszkanie. Państwo zapewniało jedzenie, dach nad głową i bezpłatną opiekę medyczną. Przyczyn bezdomności można dopatrywać się w zmianach ekonomiczno-społecznych w Polsce na przełomie lat 80. i 90. Likwidacja Państwowych Gospodarstw Rolnych, hoteli robotniczych oraz zakładów przemysłowych pozbawiła pracy i miejsca zamieszkania tysiące ludzi. W równie trudnej sytuacji znajdują się wychowankowie domów dziecka, którzy po osiągnięciu dojrzałości muszą opuścić instytucję, która ich wychowała. Ponieważ rodzina jest komórką społeczną spełniającą funkcję wychowawczą, emocjonalną i opiekuńczą, to wychowanków domów dziecka można potraktować jak dzieci wywodzące się z dysfunkcyjnych rodzin, a to według J. Śledzianowskiego jest jednym z głównych uwarunkowań przyczyniających się do czyjejś bezdomności [6].

Można również wymienić więźniów przebywających w zakładach penitencjarnych, niejednokrotnie nie mających dokąd wrócić po odbyciu kary.

Zauważalna jest duża niechęć pracodawców do zatrudniania osób pochodzących z tej grupy społecznej, co wiąże się z ograniczeniem środków do życia i jest przyczyną wykluczenia społecznego [7]. Warto wspomnieć o ośrodkach recepcyjnych dla uchodźców, których w Polsce jest 16. Obcokrajowiec ma zapewnioną opiekę w tych ośrodkach przez miesiąc, a potem bardzo często ludzie ci trafiają na ulicę [8].

Repatrianci są następną grupą potencjalnych bezdomnych. Po powrocie do ojczystej ziemi, otrzymują niewielkie wsparcie ze strony państwa, często przy odrobinie szczęścia są umieszczani w lokach nie spełniających standardów mieszkaniowych [9].

Również narastającym problemem przyczyniającym się do powiększania grupy osób bezdomnych są eksmisje. W statysty-

kach Ministerstwa Sprawiedliwości figurują następujące dane dotyczące eksmisji w 2004 roku:

- eksmisje kodeksowe z lokali użytkowych: 824 wydanych, 802 wykonanych, 325 pozostało do wykonania,
- eksmisje kodeksowe: 33 976 wydanych, 33 872 wykonanych, 16 878 oczekujących na wykonanie,
- eksmisje administracyjne: 7181 wydanych, 8045 wykonanych, 10 656 oczekujących na wykonanie,
- eksmisje na bruk: 4359 wydanych, 5264 wykonanych, 7137 oczekujących na wykonanie [10].

Do przyczyn mikrospołecznych można zaliczyć nietrwale więzi rodzinne, które mają wpływ na relacje społeczne; brak umiejętności poruszania się na rynku pracy, a co jest z tym związane – trudności w pozyskiwaniu środków na utrzymanie, styl życia, do którego należałoby zaliczyć nadużywanie alkoholu i innych środków psychoaktywnych.

Jakość życia osób bezdomnych w porównaniu z jakością życia ludzi o podobnym wykształceniu, ale niebędących w stanie bezdomności wykazuje zaburzenia zachowań psychospołecznych. Tryb życia, jaki prowadzą bezdomni umożliwia przeżycie poniżej najniższego standardu życiowego niewiążącego się z żadnymi perspektywami polepszenia jakości bytu z powodu braku motywacji i wyższych doznań emocjonalnych i estetycznych.

Zaobserwowane zachowania cechujące badaną grupę bezdomnych miały najwyraźniej związek z zaburzeniem stanów emocjonalnych wyższych czynności ośrodkowego układu nerwowego (OUN) związanych z rozwojem drugiego układu sygnalizacyjnego, czyli: czytania ze zrozumieniem, myśleniem abstrakcyjnym, doznań estetyczno-kulturalnych, jak i zachowań społecznych. Natomiast dominującą rolę odgrywa pierwszy układ sygnalizacyjny, który zabezpiecza zachowanie czynności życiowych i prostych stanów emocjonalnych, takich jak: ból, agresja, lęk i zaspokojenie podstawowych potrzeb życiowych. Ma to związek z możliwościami przystosowawczymi organizmu doprowadzającymi do adaptacji patologicznej, czyli mechanizmów doprowadzających do zmian psychofizycznych, niejednokrotnie nieodwracalnych. Dlatego autorzy uważają, że Program Wychodzenia z Bezdomności i Ośrodki Pomocy Społecznej mające pomagać bezdomnym w wyrwaniu się z marginesu społecznego i powrotu do normalnego funkcjonowania w społeczeństwie nie sprawdzają się. Należy wyjść do potrzebujących, a nie czekać na nich. Rozwiązaniem mogłoby być rozpowszechnienie roli STRE-ETWORKERA, który przez swą charyzmę i empatię mógłby odgrywać rolę brakującego ogniwa między bezdomnymi a różnymi instytucjami mającymi im pomóc.

PIŚMIENNICTWO

1. Białas A. Problem bezdomności w kontekście przeobrażeń społecznych, ekonomicznych i politycznych w Polsce po roku 1989. *Auxilium Sociale — Wsparcie Społeczne* 2001; 3–4: 13–14.
2. Nowakowska A. *Społeczne postrzeganie bezdomności. Zjawisko stereotypizacji*. W: Dębski M, Stachura K, red. *Oblicza bezdomności*. Gdańsk: Uniwersytet Gdański; 2008.
3. Porowski M. *Bezdomność – obraz zjawiska i populacja osób badanych*. W: Plich T, Lepczyk L, red. *Pedagogika społeczna*, Warszawa: Żak; 1998.
4. Przymeński A. *Bezdomność jako kwestia społeczna w Polsce współczesnej*, Prace Habilitacyjne 1, Poznań: Akademia Ekonomiczna; 2001: 107.
5. <http://www.mpips.gov.pl/index.php?gid=1607> (5.03.2011).
6. Śledzianowski J. Przyczyny bezdomności spowodowane dysfunkcjonalnością rodziny. *Roczniki Naukowe Caritas* 1997; I: 57–70.
7. <http://www.mswia.gov.pl>.
8. <http://www.udsc.gov.pl/polski,,system,,opieki,,nad,,cudzoziemcami,,ubiegajacymi,sie,o,nadanie,statusu,uchodzcy,120.html>.
9. <http://www.petersburgkg.polemb.net/index.php?document=273&phpsessid=e36c0564e52436394341411e2814824d>.
10. Wygnańska J. Dane statystyczne o bezdomności w Polsce. Raport dla Europejskiego Obserwatorium Bezdomności FEANTSA. *Pomost. Pismo Samopomocy* 2005.

Adres do korespondencji:

Mgr inż. Justyna Bazan
Zakład Chorób Układu Nerwowego
Wydział Nauk o Zdrowiu
Uniwersytet Medyczny we Wrocławiu
ul. Bartla 5
51-618 Wrocław
Tel.: 71 784-18-27

Praca wpłynęła do Redakcji: 10.10.2012 r.

Po recenzji: 20.10.2012 r.

Zaakceptowano do druku: 21.10.2012 r.